

Jordán Gyula

A kínai 2012-es politikai utódlás kérdéséhez

Kína 2012-ben a vezetésváltás nagy fordulata előtt áll: a Kínai Kommunista Párt (KKP) ősszel esedékes 18. kongresszusán az ország három legfontosabb vezető testületében, a Politikai Bizottság Állandó Bizottságában (PBÁB), a Központi Katonai Bizottságban (KKB) és az Államtanácsban a tagok mintegy kétharmadát felváltják. A fő figyelem természetesen Hu Csin-tao (Hu Jintao) pártfőtitkár és Ven Csia-pao (Wen Jiabao) miniszterelnök utódlására irányul.

Kínában ma már viszonylag konszolidált struktúrája alakult ki a vezetéváltásnak, ami óriási változást jelent a múlthoz képest. A kommunista rendszerek, kezdve a Szovjetunióval, mindig hírhedtek voltak az első számú vezető utódlásának megoldatlanságáról. A rendszerek egész struktúrájának és működési elveinek mondott ellent, hogy a vezető életében kijelölésre kerüljön az utód, de különösen az, hogy megfelelő hatalmi bázist építsen ki. Tulajdonképpen ez Kínában sem volt másképp. Mao Ce-tung (Mao Zedong) egyik potenciális utódja, Liu Sao-csi (Liu Shaiqi) a Mao által elindított „kulturális forradalomban” a vörösgárdisták üldözésének esett áldozatul, a másik, Lin Piao (Lin Biao) állítólagos összeesküvése után egy tisztázatlan repülőszerencsétlenségben meghalt. Teng Hsziao-ping (Deng Xiaoping) aztán a harmadik Mao-utóddal, Hua Kuo-fenggel (Hua Guofeng) birkózhatott a Kína feletti hatalomért.

Teng Hsziao-ping elévülhetetlen érdemeket szerzett a mai, lényegében szabályozottnak tekinthető visszavonulási, utódlási rendszer kialakításában. A Központi Bizottság Politikai Bizottságának kibővített

ülésén *A párt- és az államvezetés rendszerének reformjáról* címen 1980. augusztus 18-án elmondott beszédében felszólított a vezetők, a káderek élethossziglani megbízásának felszámolására. „Ami lényeges, hogy javítsuk a káderek kiválasztásának, toborzásának, kinevezésének, elmozdításának, értékelésének, felelősségre vonásának és felváltásának rendszereit, és a sajátos körülmények fényében kidolgozzuk a megfelelő és világos szabályozásokat a vezető káderek minden kategóriájának és minden szintjének hivatalviselési idejére és visszavonulására vonatkozóan (beleértve a választottakat, a kinevezetteket és felkérteket). Nem létezhet olyan vezető káder, akinek a megbízása korlátlan időre szól.” [1] Pár nappal később Oriana Fallaci olasz újságíróőnének adott interjújában még határozottabban és egyértelműen a vezetőkre vonatkozóan fogalmazott: „Véget kell vetnünk annak a gyakorlatnak, hogy aggastyánok haláluk pillanatáig kormányoznak. Elég volt az életre szólóan megválasztott vezetőkötől! Sehol sincs megírva, hogy egy országban az aggastyánoknak kell uralkodniuk, hogy a vezetőket életre szólóan kell megválasz-

tani. Ez az átkos gyakorlat azonban még mindig érvényben van rendszerünkben, egyike legnagyobb hiányosságainknak. Ezzel a gyakorlattal akadályozzuk a fiatalok előretörését, az ország vezetőségének megújítását. Kínának a jelenleginél fiatalabb vezetői csoportra van szüksége. Igen, elérkezett az ideje annak, hogy az öregek visszavonuljanak, önként átadják helyüket a fiatalabbaknak.” [2] Talán akkor különösnek tűntek e szavak egy olyan ember szájából, aki már akkor nyolcvanas éveikhez közeledett, és akit az egész világ Kína legfőbb vezetőjének tekintett. Emlékezetes azonban, hogy – számos más idős vezetővel együtt – legtöbb hivataláról lemondva, tanácsadó bizottságba vonult vissza, és csak a KKB – igaz, igen befolyásos és lényeges – elnöki tisztségét tartotta meg egy ideig.

Teng erőfeszítései nyomán a népköztársaság 1982-ben elfogadott, kiegészítésekkel máig érvényes alkotmánya előírta a legfőbb állami vezetők esetében, beleértve az államfőt és a miniszterelnököt is, hogy két ciklusban, vagyis kétszer öt évig maradhatnak hivatalukban. A párt 1982-es szervezeti szabályzata nem szabott rögzített időkorlátot a vezető posztokat betöltők számára, de előírta (36. §), hogy „a vezető pártkáderek valamennyi szinten... nem jogosultak élethossziglani pozíció birtoklásra”. [3]

Teng sem volt szerencsés a párt főtitkárának kiszemelt két személy utódlását illetően: Hu Jao-pang (Hu Yaobang) 1987-ben, Csao Ce-jang (Zhao Ziyang) 1989-ben a Tienanmen téri véres leszámolással összefüggésben a pártvezetésen belüli harcoknak, a konzervatív erők támadásának estek áldozatul. Harmadik választottjával, a 13 évig hatalmon levő Csiang Cö-minnel (Jiang Zemin) már sokkal sikeresebb volt, nemcsak olyan értelemben, hogy kitölthette a rendelkezésére álló cik-

lusokat, hanem abban is, hogy eredményesen folytatta az erőfeszítéseket az utódlási eljárás intézményesítésére. Jelentős határkőnek számított ebből a szempontból az 1997-ben tartott 15. pártkongresszus, amely előírassá tette, hogy a Politikai Bizottság tagjai 70 éves korukban visszavonulnak, amit az akkor 71 éves Csiang kivételével végre is hajtottak. A séma igazi megerősítést 2002-ben, a 16. pártkongresszuson nyert, ahol nemcsak a 70. évüket betöltött politikai bizottsági tagok vonultak vissza, hanem Csiang Cö-min is lemondott a pártfőtitkári tisztségről. Ezzel precedenst teremtett a két ciklus kitöltése utáni távozásra, mert a plusz három év Csao Ce-jang megbízatási idejéből maradt rá. A kialakult gyakorlatnak megfelelően a pártfőtitkár egyúttal államfő is, valamint a KKB elnöke. (Utóbbival kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy azonos elnevezéssel és egymást teljesen átfedő személyi összetétellel létezik egy párt és egy állami testület is.) Csiang Cö-min államfői megbízatását az Országos Népi Gyűléstől (ONGY) kapta, így erről a tisztségéről 2003 tavaszán, a minden évben akkor esedékes parlamenti ülésen mondott le, míg a Katonai Bizottság elnöki tisztségét további két évig megtartotta.

Csiang Cö-min alatt alakult ki a séma, s éppen Hu Csin-tao, a most leköszönés előtt álló pártfőtitkár/államfő vonatkozásában, ahogy az utódot „felépítik” és – megnevezése nélkül – világossá válik, hogy kiről van szó. Hu Csin-tao utódja sehol világossá nem tett, formálisan le nem fektetett utódlási folyamatának lépései nagyjából ezt a sémát követik, ezért érdemes röviden felidézni. A tízéves folyamat első nagy lépése volt, amikor 1992-ben a 14. KB első plénumán a PBÁB tagjává választották. Ekkor közel ötvenéves volt, és előtte nem volt a PB tagja. Egyidejűleg kinevezték a

Titkárság végrehajtó titkárának, így közvetlenül Csiang Cö-min mellett dolgozott a pártapparátus irányításában. Szintén kinevezték a Központi Pártiskola elnökévé, amely fontos elméleti háttérbázist képvisel a párt számára a reformok egyes témáinak kidolgozásánál. A következő, 15. kongresszust követő első KB-plénumon Hu előrébb lépett a PBÁB rangsorában az akkor héttagú testület utolsó helyéről az ötödikre, megőrizve két másik funkcióját. Az ONGY 1998. márciusi ülésén a KNK alelnökévé, Csiang helyettesévé nevezték ki. Ezzel az állami protokoll-listán előkelő helyre került, ettől kezdve magas szintű külföldi küldöttségeket fogadott, így nemzetközileg is egyre ismertebbé vált. Az utolsó jelentős lépésre 1999-ben került sor, amikor mindkét KKB alelnöke lett, szintén itt is a második helyre lépve Csiang mögött. A folyamat során Kínában egyértelműen nem tették ismertté, hogy ő lesz Csiang utódja.

Ha a sémát és az ütemtervet akarták követni, és 2012-ben Hu valóban távozik posztjáról, akkor a vezetés „ötödik generációját” képviselő utódjának kinevezési folyamata 2002-ben el kellett volna, hogy kezdődjön. Mivel a 2002-es 16. pártkongresszus előkészítésekor állítólag a témát levették a napirendről, Hu utódjának felkészítésére rövidebb idő maradt, mint Hu esetében volt.

Ha azt a kérdést vetjük fel, hogy ki jelöli az utódot, Hu esetében elég általános a feltételezés, hogy az maga Teng Hsziao-ping volt. Az utódlási folyamat bizonytalanságai közé tartozik az a feltevés, hogy a megelőző főtitkár és köre lenne jogosult a hivatalban levő utódját jelölni. Vagyis Hu Csin-tao utódjának kiválasztásánál Csiang Cö-minnek lehetett döntő szava, és csak a következő jelölnél lesz Hu a meghatározó szereplő. Az tény, hogy a kínai média továbbra is nagy tisztelettel kezeli Csiang

got és az általa hatalmi pozícióban felvett eszméket. Ennek külön hangsúlyt ad, hogy 80. születésnapja tiszteletére három kötetben kiadták válogatott műveit, amely alkalmából ismét dicsőítő méltatások hangzottak el a vezetése idején a reform előrehaladásához tett hozzájárulásáról.

Feltétlenül utalni kell arra, hogy Kínában ma már nincs Maóhoz vagy Tenghez fogható vitathatatlan tekintélyű, karizmatikus vezető, így valóban nagyobb hangsúly van a legfelső vezető grémiumon, a PBÁB-n. Ha azonban a kollektív vezetést úgy jellemezzük, hogy nincs egyetlen erős vezető, ez nem azt jelenti, hogy nincs Kínában erős és hatékony vezetés, de azt sem, hogy a primus inter pares elve alapján ne lenne jelentősége annak, hogy ki tölti be a főtitkári posztot. Mindenesetre kiemelkedő jelentősége van annak, hogy kik, milyen felfogással és háttérrel kerülnek be ebbe a legfőbb vezető testületbe. A PBÁB létszáma nem rögzített: a korábban öttagú testületet az 1992-ben tartott 14. pártkongresszus hét főre bővítette, az utóbbi két kongresszus óta pedig kilenc tagú. A korbelti korlátozás miatt az ideai kongresszuson hét fő távozik a testületből, és a valószínűleg változatlanul kilenc fős bizottság ezen hét helyéért folyik a küzdelem.

A Kína-szakértők és az általában jól értesült hongkongi független sajtó 2002-ben általában három, „ötödik generációs” vezetőre tippelt a Hu esetében szóba jöhető utódra: Li Ke-csiang (Li Keqiang), Hszü Csin-ping (Xi Jinping) és Po Hszü-laj (Bo Xilai) személyére. Csak a Hu esetében már megismert előléptetések – némi módosulással történő – ismétlődésével vált fokozatosan nyilvánvalóvá, hogy az utód valószínűleg Hszü Csin-ping lesz, míg Li Ke-csiang Ven Csia-pao miniszterelnök örökébe lép. Kezdetben inkább az utóbbit gondolták Hu utódjának, főleg azon az alapon, hogy az 1980-as évek elején Hu alatt

dolgozott, amikor az a Kommunista Ifjúsági Szövetség vezetője volt. (Ez mindenesetre arra is felhívja a figyelmet, hogy a „pekingológia” időnként jórészt találgatásokra és spekulációkra van kényszerítve a Kínára vonatkozó információk hihetetlen méretű áradása mellett is. John Naisbitt, a Megatrendek sorozat szerzője szellemesen ezt úgy fejezte ki, hogy a kínai politika vizsgálói „el vannak árasztva információval, de sóvárognak a tudás után”.

Hszi Csin-ping 59 éves, háttérét tekintve „hercegecske”, vagyis veterán vezető politikusi családból származik. Apja, Hszi Csung-hszün (Xi Zhongxun), a gerillahadsereg egyik szervezője volt, majd miniszterelnök-helyettes. Mao alatt üldözést is szenvedett, de aztán a Teng Hsziao-ping melletti reformkoalíció tagja volt. Hszi a rangos Csinghua Egyetemen marxista elméletet tanult, de ugyanott vegyészetet is. Hszi szinte egész karrierje során különböző tartományokban szolgált, 2002-ben lett Csöcsiang (Zhejiang) tartomány párttitkára, így a központot illetően kevesebb tapasztalattal rendelkezik. Emiatt is gondolják, hogy gyengébb pozíciója lesz, mint annak idején Hunak volt, aki erős hatalmi hálózatot épített ki az ifjúsági szervezetben. Ráadásul nemcsak Csiang Cö-min figyelmére számíthat, mint Hu, hanem az utóbbiéra is, aki a háttérből nyilvánvalóan befolyásolni akarja a dolgokat. Hszi a csöcsiangi párttitkári székéből került Kína gazdasági központjának számítató Sanghaj párttitkári székébe, amivel kapcsolatban viszont feltételezik, hogy Csiang Cö-min támogatottja, akinek közismerten ez a város képezte a fő hatalmi bázisát. Hszi fent említett esetleges gyengeségét némi-eg ellensúlyozhatja, hogy jelentős katonai tapasztalattal – vagy inkább háttérrel – rendelkezik, mivel 1979 és 1982 között (amikor például az 1979-es határháború

zajlott Vietnammal) az akkori honvédelmi miniszter, Keng Piao (Geng Biao) titkára volt. Ez akár példája és igazolása is lehet annak, amit egy korábbi írásomban a miszikkal, a kiemelkedő vezetők mellett afféle titkári szerepet betöltő személyek karrierlehetőségeiről említettem.

Hszit mindössze nyolc hónapnyi sanghaji párttitkárkodás után 2007-ben a 17. pártkongresszuson a PBÁB tagjává tették, ami eltérés az általában követett gyakorlatól, hogy előbb a PB tagja lesz valaki, mielőtt az ÁB sorába emelkedne. Egyidejűleg a Titkárság végrehajtó titkára lett, ugyanazon év decemberében pedig a Központi Pártiskola elnöke. 2008 tavaszán az ONGY ülésén megválasztották a KNK alelnökének. Különböző felelős megbízatásainak csúcstátusát jelentette a 2008-as pekingi olimpia előkészítése, amelynek a látványos sikere nagymértékben megerősítette tekintélyét és pozícióját. Állami funkciójával összefüggésben számos országban tett látogatást, 2009 októberében európai körútja (Belgium, Németország, Bulgária, Magyarország, Románia) során hazánkat is útba ejtette.

A nemzetközi sajtóban széles körű spekulációkhoz, találgatásokhoz vezetett, hogy Hszi esetében eltértek az utóddá válás utolsó lépcsőfokára, a Központi Katonai Bizottság(ok) elnökhelyettesévé történő kinevezésekor. A 15. pártkongresszus óta a negyedik plénumokon hajtották végre a csúcsvezetőségben a változásokat. Hszi kinevezését ebbe az elnökhelyettesi pozícióba természetesen nem a párt szervezeti szabályzata, hanem a Hu esetében teremtett precedens alapján feltételezték. Mivel az előrelépés nem következett be, egyes megfigyelők belső harcokra következtettek, többek között arra, hogy Hszi utódként jelölése nem Hu Csin-tao választása volt, aki inkább Li Ke-csiangot

támogatta volna az ifjúsági szervezetből eredő kapcsolat miatt. Ezek szerint Hszi Csiang Cö-min „sanghaji bandája” és az úgynevezett hercegecske frakció koalíciójának a képviselője. Ezeknek azonban ellentmondott, hogy Hu Csin-tao részéről nincs bizonyíték arra, miszerint alá akarta volna írni Hszi jelölését. Hszi és Li Ke-csiang párt-, illetve állami, miniszterelnök-helyettesi felelősségeit elég világosan elhatárolták, ami azt sugallta, hogy a ketős utódlás a főttkári és a miniszterelnöki posztra sínen van. A vezetésen belüli frakciós konfliktusra, legalábbis ebből a szempontból, nem voltak bizonyítékok.

Egy másik feltételezés szerint Hu a KKB elnöki posztjáról való lemondásban a Teng Hsziao-ping és Csiang Cö-min által teremtett precedenst kívánja követni, és ezzel függne össze Hszi kinevezésének elhatalasítása. Emlékeztet, hogy Teng 1987-ben a 13. pártkongresszuson minden formális pozíciójából visszavonult, és csak egyet, a katonai bizottság elnökségét tartotta meg további két évig, 1989 novemberéig (illetve az állami bizottság elnökségétől az ONGY 1990. márciusi üléséig). Csiang hasonló eljárást követve 2002-ben – hivatkozva a „bonyolult és állandóan változó nemzetközi helyzetre” és a „nemzetvédelem és a hadsereg építés súlyos feladataira” – szintén további évig, 2004 őszéig megőrizte a katonai bizottság elnökségét. Eszerint Hu a 2012-es 18. pártkongresszus után még legalább két évig megtartaná ezt a posztot.

Egy kevésbé megalapozottnak tűnő feltételezés szerint személyi problémával azért nem foglalkoztak a negyedik plénumon, mert nem akarták elterelni a figyelmet a kritikus fontosságú napirendről, amely a pártépítés erősítésének és javításának fő kérdéseivel foglalkozott. A kérdésről a két beszámolót éppen Hu és Hszi tartotta.

A pártépítés reformjának egyik lökést adó területe a párt sorainak a korrupciótól való megtisztítása, nem utolsósorban a pártelit gyermekeire való tekintettel. Ebből a szempontból maga Hu is sebezhető, mert fia, Hu Hai-feng egy korrupciós ügy gyanújába keveredett Namíbiában, s a botrányval kapcsolatos minden hírt elnyomtak aztán a médiában és az interneten.

A probléma részletesebb tárgyalását azért tartottam indokoltnak, mert rávilágít arra, hogy a kínai elitpolitika, azon belül az utódlás kérdése milyen mértékig intézményesült, illetve nem intézményesült. A párton belül kialakultak a választás és a vezetés kiválasztásának bizonyos mechanizmusai, de a KKP megmaradt alapvetően nem demokratikus pártnak. Eltávolodott Mao gyakorlatától, aki tekintélyére és karizmatikus vezetésére tekintettel képes volt bárkit kinevezni utódjának, de a reformidőszak alatti új vezetés formálisan elrendezett és intézményesített rendszerig nem jutott el. Teng felismerte a hatalmi utódlás szabályozásának fontosságát, de mint fentebb utaltam rá, az utódlás az ő esetében sem volt sima ügy. Az utána következő vezetők pedig nem rendelkeznek a veteránok személyes és autokrata hatalmával, új hatalmi bázisnak és intézményeinek felépítésére kényszerülnek.

Hszi Csin-pinget végül 2010 októberében a KB ötödik plénumán kinevezték a KKB elnökhelyettesének. Vagyis úgy tűnik, az utódlás menete a késlekedés után visszazökkent a kialakultnak feltételezett kerékvágásba. Bár akkor még két év volt hátra a 2012 őszi pártkongresszusig, és ez a politikában hosszú idő, azóta sem vált ismertté olyan tény, vagy személyi kombináció, amely Hszi pártfőttkárrá válását kétségessé tenné. Változatlanul nyitva maradt azonban az a kérdés, hogy Hu átadja-e a katonai bizottság elnökségét.

Ami Hszi politikai felfogását, várható állásfoglalását illeti, jórészt szintén feltételezésekre és következtetésekre vagyunk utalva. Elég egybehangzóan utalnak a megfigyelők azokra a tapasztalatokra, amelyeket 1969 és 1975 között szerezhettek, amikor a „kulturális forradalom” alatt Senhszi tartományba küldték (az apja viszont börtönben volt). A 15 éves fiú ekkor megismerhette a kisembereket, a józanul – és konzervatíván – gondolkodó parasztok életét, ezért egyesek úgy vélik, hogy Hszi jobban megérti az egyéni szabadság és a társadalmi igazságosság fontosságát. Azt is emlegetik vele kapcsolatban, hogy meg egyezésre törekvő vezetési stílus jellemzi. A pártiskola elnökeként az utóbbi időben hangsúlyt helyezett a politikai morál oktatására.

A Hszi közelebről ismerők megjegyzik, hogy fiatal korától tudatában volt az elithez tartozásának, „hercegecske” mivoltának, tagja annak a generációnak, amely úgy gondolja, hogy „legitim örökösé” szülei forradalmi teljesítményének, és ennél fogva rászolgáltak, hogy Kína irányítói legyenek. A családi környezet is ezt tudatosította bennük, amelyre ugyan csapást mért a „kulturális forradalom”, azt követően azonban „helyreállt a világ rendje”. A „kulturális forradalom” alatt különböző túlélési technikákat választottak. Hszi azt, hogy vörösebb legyen a vörösnél. Ennek jegyében 1974-ben lépett be a pártba, miközben apja még börtönben ült. Pragmatistának tartják, aki a tartományokban különböző szintű pozíciókban végzett munka során megismerte a kínai valóságot.

Ellentmondásos módon jellemzik az ideológiához való viszonyát: egyesek szerint pragmatistaként, realistaként nem annyira az ideológia mozgatja, mint az ambíció és a status quo védelme, mások viszont rámutatnak, hogy a Központi Pártiskola elnöke-

ként visszatérően sürgette a leendő kádereket, hogy képezzék magukat a marxizmus-leninizmusban, Mao Ce-tung gondolataiban, és ezek alapján hangsúlyozta a politikai moralitás oktatását. A Mao gondolataira való hivatkozások, vagy a maoizmus sok aspektusának elfogadása alapján felületes ítékezés lenne őt maoistának titulálni.

Nem kiemelkedően karizmatikus személyiség, de a körülötte levőkkel jól együtt tud működni, a nyilvánosság előtt sokkal inkább mosolyog, mint a komolyabb, kimértebb Hu Csin-tao. Népszerűségéhez nagyban hozzájárulhat felesége, Peng Li-jüan (Peng Liyuan), aki országszerte ismert és kedvelt népdalénekes, és sokáig jóval ismertebb volt, mint maga Hszi. (Utóbbi ezért időnként úgy mutatkozott be, mint a felesége férje.) A hölgy – annak következtében, hogy hosszú ideig a hadsereg kulturális csoportjában szerepelt – a hadsereg vezérőrnagya. Lányuk 2010-ben 18 éves volt, és álnéven a Harvardon tanult. Hszi, eltérően két elődjétől, Csiang Cö-mintől és Hu Csin-taótól tehát nem csak „saját jogon”, hanem felesége révén is jó kapcsolatokkal és ismeretekkel rendelkezik a hadsereget illetően.

Elemzők szerint Kína külpolitikájában nem fog nagyobb változásokat előidézni, annál is kevésbé valószínű ez, mivel Li Kecszianggal, a miniszterelnöki szék várományosával együtt a PBÁB tagjaiként már évek óta részt vesznek a külpolitikai döntéshozatalban. Hszi jól ismeri a Nyugatot, a barátját meglátogatandó már 1987-ben járt az Egyesült Államokban, beszél angolul. Hosszú évekig dolgozott a Tajvannal szemközti Fucsien (Fujian) tartományban, majd szintén a gazdasági reformok élvonalában haladó Csöcsiang (Zhejiang) tartományban, illetve pár hónapot Sanghajban. Ennek során bőven volt alkalma kapcsolatba kerülni nyugatiakkal, üzletembe-

rekkel, köztük sok tajvanival. Emiatt is jól ismeri a tajvaniakat és a tajvani problémát.

Az „ötödik generációs” vezetésnek komoly kihívásokkal kell majd szembenéznie a gazdasági növekedés problémáitól kezdve a növekvő jövedelemkülönbségeken, a környezet óriási pusztulásán át a rendszer legitimitását fenyegető korrupcióig. Ezek közül a gazdaságfejlesztés problémáira térnek ki, bár nem ismert, hogy Hszi ebben és egyéb területeken hogyan fog állást foglalni, milyenek a nézetei. Ő és általában a „hercegecskék” a reform élvonalában haladó tengerparti területekhez kötődnek, a nagy hazai és külföldi vállalkozásokkal vannak kapcsolataik, ami azonban nem jelenti azt, hogy érzéketlenek lennének a belső területek fejlődési problémái iránt.

Az azonban elég nyilvánvaló, hogy alapvetően folytatniuk kell azt a fejlődési modell-váltást, amit már jelentős mértékben végrehajtott a jelenlegi Hu–Ven-vezetés. A központosított szocialista tervgazdaság helyett bevezetett piaci reformokat megcélzó modell az olcsó munkaerőre, a külföldi tőke és technológia importjára és az exportra alapozódott. A változtatás szükségessége több ok következtében jelentkezett. A legutóbbi pénzügyi válság végképp feltárta Kína sebezhetőségét az exportorientált fejlesztési stratégiát illetően, vagyis egy olyan gazdaságfejlesztési stratégia szükségességére mutatott rá, amely kevésbé függ a nemzetközi gazdaságtól, és kevésbé koncentrál a mindennapi életben való növekedésre. A vezetés kezdett szembenézni a gyors növekedés súlyos következményeivel, a növekvő jövedelemszakadékkal, a jóléti rendszerek (főleg az egészségügyi és nyugdíjrendszer) összeomlásával, a környezetpusztítással, a belső fogyasztás visszaszorításával (hogy növelje a megtakarítást a beruházások érdekében) stb. Az exportot jelentős

mértékben a külföldi cégek vállalkozásai mozgatták, így a profit zöme is az övék. Ezért is létre kell hozni saját kínai márkákat és nemzetközileg is versenyképes cégeket. Az egyik legfontosabb váltás az exportorientált fejlődésre való szinte kizárólagos támaszkodástól a belső fogyasztás ösztönzésére való áttérés. Ezzel együtt a stratégiaváltás fontos része az alacsony bérű és képzettségű munkaerőről a magasabb képzettségű, az innovációt is elősegíteni képes emberi erőforrásra tett hangsúly, valamint a középosztály megerősödésének ösztönzése. A váltás egyebek mellett együtt jár az innovációra és versenyre inkább képes állami vállalatok támogatásával, az életszínvonal nivellálására való törekvéssel.

Két kínai gazdaságfejlesztési modell

Elemzők, gazdasági szakemberek és politikusok Kínán belül, de időnként külföldön is növekvő figyelemmel fordulnak két tartomány és azok vezetői által képviselt, egymástól jelentősen eltérő fejlesztési megoldás felé, amelyeket Kínában is modellként emlegetnek. Az egyik Csungcsong (Chongqing), a Jangce felső folyása mentén található, 1997 óta tartományi rangú, több mint 30 millió lakosú óriásváros, élén a karizmatikus párttitkárral, Po Hszi-lajjal (Bo Xilai). A másik a tengerparti Kuangtung (Guangdong) tartomány, a maga óriási gazdasági erejével, élén a tartományi első titkárral, Vang Janggal (Wang Yang).

Sok kínai és külföldi elemző jutott arra a következtetésre, hogy az a gazdaságfejlesztési stratégia, amit Kína eddig a reformidőszakban követett, és az annak nyomán kialakult gazdasági struktúra nem fenntartható, számos negatív következménnyel

járt. Tarthatatlanná vált a beruházások aránya, aggasztóan nőtt az infláció üteme, egyesek ingatlanpiaci buborékról kezdtek beszélni stb. A túlzott támaszkodás a munkaintenzív iparokra, az energiafogyasztás magas szintje, a környezet tönkretétele mind komoly figyelmeztetések voltak. A Hu Csin-tao-féle vezetés már 2003-tól a fejlesztés új megközelítését javasolta, amit a fejlődés tudományos perspektívájának neveztek, és egyensúlyra törekszik a gazdasági, valamint a társadalmi és szociális fejlődés között. Koordinált, harmonikus fejlődést irányoz elő a város és a vidék, az egyes régiók, az ember és a környezet, a belső fejlődés és a külvilág felé nyitás között. Ennek szellemében Hu felszólított a „tudat felszabadítására”. 2007 júniusában a Központi Pártfőiskolán mondott beszédében – mintegy visszautalva Teng Hsziao-ping négy alapelveire – négy új alapelvelet hirdetett meg a KKP számára a következő évtizedekre: a tudat felszabadítása, reform és nyitás, a fejlődés tudományos szemléletmódja és a társadalmi harmónia, egy jómódú társadalom építése. A „tudat felszabadítása” egy fordulat jelzésére szolgált, a növekedésnek a GDP-re orientálódó módjától egy olyan felé, amely fenntarthatóbb és energiahatékonyabb. Erre két tartományban két eltérő modell formájában született válasz, amelyek alternatívát kínálnak Kína jövőbeli útja számára.

A kuantungi modell

A Mao alatt az egyik legrosszabbul teljesítő tartomány a reformidőszakban a legjobb teljesítményt mutatta. 1978-ban a tartományok sorában a 25. helyen állt a 28-ból, majd viharos gyorsasággal már 1989-re az első helyre került, 1998-ban megelőzte Szingapúrt, 2003-ban Hongkongot, végül 2007-ben Tajvant is. Teljesítménye

elsősorban munkaintenzív gyártó, feldolgozó tevékenységeken alapult, a fentebb említett negatív kísérőjelenségekkel és következményekkel. 2008-ban számos gyár bezárt a gyenge kereslet, az erős kínai valuta miatt, tajvani és hongkongi cégek pedig ezrével települtek át többek között Vietnamba, Kambodzsába, Indonéziába, vagy az ország belső területeire.

Vang Jang (1955), aki 2007 végén lett a tartomány párttitkára (ő nem „hercegecske”, az ifjúsági mozgalom révén emelkedett fel), ezekre a gondokra kereste a megoldást. Három nagy trend jelentkezik ma Kína fejlett területein: 1. elmozdulni az alacsony hozzáadott értékű gyártástól a tudás- és technológiaintenzív, márka alapú iparok felé; 2. csökkenteni a jövedelemszakadékot az egyes rétegek, területek, különösen a városi és a falusi népesség között; 3. enyhíteni a globális gazdasági hanyatlás pusztító hatását, amely vállalatok csődjét, tömeges elbocsátást okoz, és így veszélyezteti a társadalmi stabilitást.

A kuantungi modell egyik fő feladata tehát a gazdaság átstrukturálása, ami legáltalánosabb értelemben az extenzív gazdaságfejlesztésről az intenzív fejlesztésre való áttérést jelenti. A tartomány gyors növekedése a 95 millió állandó lakos mellé 20 millió migránst vonzott, amely jelentősen hozzájárult a társadalmi problémákhoz a közbiztonságtól az oktatáson át az egészségügyig. A migránsoknak „tartózkodási engedélyeket” kell adni – mondta Vang, hogy hozzájussanak a különböző szolgáltatásokhoz. Kuangtung egyik központi problémája – a migránsokon túlmenően is – az, hogy a szociális szféra fejlődése elmaradt még más fejletlenebb tartományokhoz képest is. Vang a megoldást az átstrukturálás mellett a további gyors fejlődésben, a tartomány és a globális gazdaság kapcsolatainak megerősítésé-

ben látja. Új technológiák bevezetését, az innováció erősítését hangsúlyozza. Emellett a politikai reformok jelentőségét is kiemelte, aminek, mint Vang 2008. márciusi látogatásakor kifejtette, Sencsen (Shenzhen) különleges gazdasági övezet lehetne az élharcosa. Sencsen szerinte egész Kínában úttörő lehetne a politikai liberalizáció következő területein: 1. a szocialista demokrácia és a rule of law-rendszer építése; 2. tiszta, hatékony és szolgáltatásorientált kormányzat létrehozása; 3. tökéletes piacgazdaság megteremtése; 4. élenjáró szocialista kultúra létrehozása; 5. harmonikus társadalom megteremtése.

Mindkét modell egyik centrális kérdése a fejlődés és az elosztás, illetve a kettő viszonyának problémája. Az utóbbiról a „torta felosztása” megjelölés alatt széles körű vita bontakozott ki Kínában, jórészt éppen a két modellel összefüggésben. Az ONGY 2011-es ülésén Ven Csia-pao miniszterelnök kijelentette: *„Nekünk nemcsak a társadalmi gazdagság tortáját kell nagyobbá tennünk, hanem törekednünk kell a torta jobb felosztására egy racionális és ésszerű elosztási rendszeren keresztül.”* [4] Vang és Po ellentétes nézeteket vall ezzel kapcsolatban. Vang a következőt fejtette ki: *„Hogy a tortát nagyobbá tegyük, még mindig a gazdasági fejlődésre kell koncentrálnunk. Más szavakkal, a torta felosztása nem azonnali prioritás. A prioritás az, hogy a tortát tegyük nagyobbá... Ez nem új eszme, de új jelentést nyer, amikor most hangsúlyt helyezünk erre.”* [5]

Vang az emberek jólétét hangsúlyozza, amihez elengedhetetlen a nagyobb „torta” előállítás, és kevésbé fontos, hogy azt hogyan osztják fel. A szakértők szerint a vita tulajdonképpen a hatékonyság és az igazságosság között zajlik. Mao Kínájában a jövedelemkülönbségek nem voltak nagyok, mégsem lehet azt mondani,

hogy a gazdasági igazságosság érvényesült volna. Ennek ugyanis előfeltétele az intézményi becsületesség és a jogok egyenlősége.

Kuangtungban a párt, illetve Vang Jang kampányt indított a tartomány boldogságáért, és egy „boldogságindex” létrehozásának szükségességéről beszélt. Kijelentette: *„Nekünk [kommunista hivatalnokoknak] meg kell engednünk az átlagembereknek, hogy szidjanak bennünket, ha nem végzünk jó munkát.”* [6] Ez tulajdonképpen az országos tervek végrehajtását jelenti, mivel Hu Csin-tao nagy hangsúlyt helyez az emberek életszínvonalára. Ezért van, aki úgy véli, hogy ez Vang politikai karrierjének építését szolgálja: Vang jelenleg a PB tagja, és elég általános a vélekedés, hogy a kongresszuson a PBÁB tagjává lép elő.

Vang tisztában van azzal, hogy elképzeléseinek végrehajtása nem lesz könnyű, bár abban bízik, hogy a gazdasági nehézségek elősegítik a konszenzus kialakítását a változásokat illetően. Ezzel együtt szükség van „gondolkozási sémánk felszabadítására” – mondja –, mert komoly érdekek fognak kockán. Utóbbiakra példaként említette, hogy a tartomány sok lakosa vált gazdaggá a föld eladásával, bérbe adásával gyáraknak, lakóházaknak. „A parasztok földbirtokosokká váltak” – jelentette ki Vang. Jelentős jövedelemre tettek szert anélkül, hogy bármit tennének. Ezért ellenzik a modellváltást. *„Ha visszavonulunk az alacsony hozzáadott értékű összeállítástól, feldolgozástól és kereskedelemtől, az ezeken a bérleteken élősködő parasztok és vidéki hivatalnokok lesznek azok, akiknek az életmódját ez először érinti.”* [7] Egyéb érdeksérelmekre és ellenállásra utalva Vang fontos küldetésnek tartotta ezek meggyőzését a változás szükségességéről, mert a régim nem lehet folytatni.

A csungcsingi modell

Sok szempontból ugyanazokra a problémákra Po Hszi-laj (1949) a kuangtungitól jelentősen eltérő válaszokat adott. Po, Vangtól eltérően, „hercegecske”, apja a veterán Po Ji-po (Bo Yibo), Mao közvetlen harcostársa, a nyolc úgynevezett „halhatatlan” egyike. A „kulturális forradalom” alatt az egész családot bebörtönözték, Po anyját ott halálra verték. Po Ji-pót Teng alatt rehabilitálták, miniszterelnök-helyettes lett, Hszi-laj pedig tanulhatott, egyetemet végezhetett. Több tartományi párt- és állami funkció után 2004 és 2007 között kereskedelmi miniszter volt, 2007-ben PB-tag és Csungcsing párttitkára lett.

Po politikája a városban a társadalmi feszültségek megoldását strukturális átalakítások nélkül, esetenként jelentős kormányzati beavatkozásokkal keresi. A hangsúlyt a közös prosperitásra helyezi, amiből a kuangtungi modelltől eltérő álláspont következik a „tortát” és annak felosztását illetően. Megpróbálja a tortát egyenlően, igazságosan felosztani, mielőtt nagyobbá tenné, és így csökkenteni a különbségeket és feszültségeket. Szociális programja magában foglal egy hatalmas közlakás-építési programot, nagy számú új városi lakóhelyi engedély (hukou) szétosztását a falusi népességnek. A 2010 és 2020 közötti időszakban több mint 40 millió m² közlakás építését irányozta elő, ebből 30 millió m²-t az első három évben. A közlakások végül az ingatlanpiaci szűkséglet 30-40 százalékát fogják kielégíteni. (Ma 5 százalékát teszik ki a bérlakásoknak.) A bérleti díjak az új közlakásokban átlag 40 százalékkal lesznek alacsonyabbak, mint az azonos méretű és elhelyezkedésű piaci bérlakásoké. Az ambiciózus politikához a földhasználati jogoknak a tartományi kormányzat által 2010-ben indított

reformja társul. Mivel a központi kormány szigorú rendeletekkel védi a mezőgazdasági területeket, az építkezések céljára igénybe vett földdel azonos nagyságú mezőgazdasági területet kell létrehozni máshol. Ami egyedülálló, hogy a paraszt részesedik a városi növekedés pénzügyi nyereségéből, mivel az átengedett föld értékének 80 százalékát neki fizetik ki, 20 százalékát pedig a falusi hatóságok kapják, míg másutt Kínában jó esetben fordított arány érvényesül. Persze, a közlakás-program szinte minden vonatkozásának megvan a gyenge, problematikus oldala: például a közlakások jogi szabályozása hiányos, a hukou-program nem igazi reform, csak szélesebb körre terjeszti ki a meglévő lehetőségeket, a parasztok valószínűleg a földjeikért kapott tisztességeiből kompenzációért sem tudnak megfelelő életfeltételeket biztosítani maguknak a városban stb.

Nemcsak az egyenlő elosztásra való törekvés, hanem a csungcsingi modell egyéb vonásai is azt a benyomást keltik, hogy doktriner fundamentalizmus jellemzi, és a jövő helyett a múlt felé tekint. Talán leginkább az a kampány erősíti ezt a benyomást, amit Po a vörös, forradalmi dalok énekléséért indított. Nem spontán éneklésről, hanem a kormányzat által kötelezővé tett akcióról van szó, hogy az alkalmazottak Kínát dicsőítő vörös vagy hazafias dalokat énekeljenek. Po ennek célját és indokát így magyarázta: *„Egy város fejlődése mind a fizikai, mind a szellemi erőttől függ. Ha az emberek a munka után kiszállásukba mennek, nem tudják egységes módon valóban a munkának szentelni magukat, és ez hatással lesz a gazdasági fejlődésre. Csungcsing nagyon szegény város, amely sok kihívással néz szembe. Csak akkor tudunk legyőzni minden nehézséget, ha magas morállal rendelke-*

zünk.” [8] A vörös dalok éneklése ennek a morálnak és egységnek a kialakítását szolgálja. Po egy ezerfős énekcsoportot vitt Pekingbe, ahol különböző koncertermekben léptek fel, meghökkentve a bírálókat a maoizmus és a vörös kultúra ilyen nyilvánvaló újjáélesztésével. Hszi Csin-ping egyébként, amikor rövid látogatást tett a városban, dicsérte a „szocialista normák támogatását”. A forradalmi dalok vegyes fogadtatása annyi hatással mindenesetre járt, hogy Po lemondott az egyik kerületben elképesztő összegért, 2,5 milliárd kínai jüanért (RMB) tervezett „vörös park” megvalósításának folytatásáról. (Egyesek vizsgálatot sürgettek a már felhasznált pénzek miatt.)

A vörös kultúra kampányt egy erőfeszítés kísérte, hogy megszabadítsák a várost a maffiastílusú szervezett bűnözéstől. A „kemény csapás” a bűnöző bandák kiirtását célozta, amelyek évekig prosperáltak, kihasználva a város fekvését egyebek mellett a folyók vízi útjain való csempészésre. Hivatalos adatokat nem közöltek, de egy kantoni lap azt jelentette, hogy 2011. február és szeptember között több mint tízezer embert tartóztattak le, és ezret ítélték kényszermunkára. Egyes jogászok és emberjogi aktivisták bírálták a kampányt, mondván, hogy a vádlottak jogait megsértették, sőt egyesek szerint megkínózták őket. Hszi Csin-ping említett 2010-es látogatásakor ezt a bűnellenes kampányt is dicsérte: *„A csungkingi pártbizottság nagy győzelmet aratott a széles tömegek alapvető jogai és érdekei védelmezésében... A triád elleni kampány nagyon népszerű, és boldoggá tette az emberek szívét”.* [9] Egyesek úgy értékelik, hogy a maffiaellenes kampányt a társadalom irányítására és ellenőrzésére használták fel a közrend védelme és biztonsága helyett, de ez Kína-szerte előfor-

dul, mivel a bíróságok nem függetlenek, a büntető törvénykönyv cikkeleit szelektíven alkalmazzák, és a vallomások kicsikarására még széleskörűen alkalmazzák a kínzást. A problémát növeli, hogy nehéz meghatározni, mi minősül szervezett bűnözői tevékenységnek, és nehéz megkülönböztetni azt a legitim üzleti tevékenységetől. A büntető törvénykönyv sem nyújt segítséget, mert három bűnt sorol a szervezett bűnözéshez, miközben 123 olyan bűnt határoz meg, ami érinti a társadalmi rendet. A dalénekléshez hasonlóan a bűnüldözési kampányt is ellentmondásosan ítélik meg. Egyesek szerint megtisztította a város társadalmát, javította az emberek biztonság- és igazságérzetét. Mások szerint nem is annyira az eredményeket, mint inkább a módszereket kell hangsúlyozni, ami tulajdonképpen a „korbács és mézesmadzag” megközelítést képviseli: a mézesmadzagot elsősorban a szociális juttatások jelentik, a korbácsot az egész vörös kampányhoz kapcsolható jelenségek. Az utóbbiak azonban nem jelentenek visszatérést a „kulturális forradalmi” időkhöz, mivel a tömegek támogatására, szimpátiájának elnyerésére igényt tart, de a végrehajtást az apparátusra bizza.

A Csungcsing-modell talán a nagy külföldi cégekhez való viszonyban hasonlít a kuangtungéhoz, amelyeket jelentős állami szubvenciókkal igyekeznek odacsábítani. Egyéb vonásai a hatalmas közlakás-építési program, a migránsok kezelése, földjüknek városi fejlesztési földdé alakítása, a helyi maffia elleni harc, a kollektív erkölcsi világvédelem elősegítése, az egyenlő elosztás, a vörös dalok éneklése stb. révén sajátosak. A két modell különbségei mindenképp azzal függnek össze, hogy a két tartomány a fejlődés különböző szakaszában van, ezért nem is igazán

lehet összehasonlítani őket. A nyugati területek felzárkóztatási programja csak tíz évvel ezelőtt indult. Az eltérő fejlettségi szint miatt különböznek gazdasági és társadalmi problémáik, és ezért is tér el a két vezető felfogása a „torta” készítéséről és elosztásáról. A két vezető alapvető célja helyének biztosítása a következő PBÁB-ben, amit különösen Po Kínában szokatlan, kampányra emlékeztető módszerekkel is igyekszik biztosítani. Ő a gazdagság, a jövedelem elosztását tekintve elsőrendű prioritásnak a nagy társadalmi egyenlőtlenségek miatt, míg Vang a piaci reformok és a további nyitás mellett érvel, amelyek megoldhatják Kína gazdasági és társadalmi problémáit. A két vezető nem modelleket akart alkotni az egész ország számára, de tény, hogy országos vita bontakozott ki a két modell érényeiről és hiányosságairól. A 2008-ban kezdődött gazdasági válság az addig sikeres gazdasági modell bizonyos átgondolására készítette a kínai vezetést. Ez sok szempontból a kuangtung-i modell válságát is feltételezte, így logikusan fordult a figyelem a csungcsing-i modell felé. A központi kormány úgy tekinthet rá, mint amit országszerte alkalmazni lehetne a helyi körülményekhez igazított módosításokkal.

A csungcsing-i modellnek azonban vannak olyan vonásai, amelyek akadályozhatják hosszú távú sikerét és széles körű elfogadását. Az egyik, hogy a tengerparti területektől eltérően, ahol a vállalkozók és az alsóbb szintű hatóságok is nagyobb autonómiát élveznek, a csungcsing-i modell sokkal centralizáltabb gazdasági hatalomra épül, a városi kormányzata szoros ellenőrzést gyakorol a fiskális bevételek, a helyi erőforrások és a gazdasági tevékenységek felett. Ez teszi lehetővé nagy infrastrukturális beruházások végre-

hajtását, ami előfeltétele a befektetések vonzásának. Ugyanakkor jórészt egyenlőségi alapon szubvenciókat fizet ki az embereknek a társadalmi stabilitás érdekében. Ha Kína más területein is átvennék a modellt, megfelelő fiskális helyzetre és központosított támogatásra lenne szükség, ami könnyen az erőforrások rossz elosztásához vezethet. A másik gond, hogy a modell ugyan magasabb belső fogyasztást eredményez, de a gazdaságot igen jelentős kormányzati beruházásra ösztönzi, ami nagy fiskális deficitet és kormányzati adósságot okozott. Ez a gazdaságpolitika hosszú távon tarthatatlan. Másrészt ez a kormányzat dominálta befektetési tevékenység általában az erős nagyvállalatok nagy üzletei útján valósul meg, amely így kiszorítja a kisebb magáncégeket, a kormányzat és az üzleti körök kapcsolata pedig korrupcióhoz vezethet. A modell azt is példázza, hogy a helyi politikusok rövid távra gondolkodnak, Po esetében ez az őszi hatalomváltás szempontja. Ezeket a problémákat ki kellene küszöbölni ahhoz, hogy országosan életképes, a jelenlegi kínai modellhez képest alternatívát képviselhesen.

A két tartományi vezető a tevékenységével mindenesetre magára irányította a figyelmet, jelentősen megnövelte esélyét a PBÁB-tagságra. Po egy ciklus után (akkor már 68 éves lesz) kevésbé bízhat az újjá-választásban, míg Vang akkor csak 62 éves lesz, és esetleg még az előrelépésben is reménykedhet. Miközben most az ötödik generáció pozíciókba kerüléséről beszélünk, fél szemmel már a „hatodik generáció” felé kell tekintenünk, az 1960-as években születettek felé, akik különböző pozíciókban már a színen vannak, de ugyanúgy nem tudhatjuk, hogy közülük kik kerülnek majd a legfelső pozíciókba, mint elődeiknél.

Irodalom

- Selected works of Deng Xiaoping (1975–1982)*. Beijing, 1984, Foreign Language Press, 314. o. [1]
- Nemzetközi Szemle*, 1980. 11. sz. 39. o. [2]
- The Constitution of the People's Republic of China*. Beijing, 1983, Foreign Languages Press, 79. és 87. §.
- Miller, Alice Lyman: The Problem of Hu Jintao's Successor. *China Leadership Monitor*, No. 19, 1. o. [3]
- Cheng Li: The Battle for China's Top Nine Leadership Posts. *The Washington Quarterly*, Winter 2012, 131–145. o.
- Jordán Gyula: A kínai elit kérdéséhez. *Kül-Világ*, 2008. 3–4. sz. 36–37. o.
- Miller, Alice Lyman: The Case of Xi Jinping and the Mysterious Succession. *China Leadership Monitor*, No. 30, Fall 2009, 7. o.
- Mulvenon, James: The Best Laid Plains: Xi Jinping and the CMC Vice-Chairmanship that Didn't Happen. *China Leadership Monitor*, No. 30.
- Mulvenon, James: Xi Jinping and the Central Military Commission: Bridesmaid or Bride? *China Leadership Monitor*, No. 34, 2011, Winter
- Dickson, Bruce J.: Updating the China Model. *The Washington Quarterly*, Fall 2011, 39–58. o.
- Bánhidai Ferenc: *Kínai gazdasági hírlévél, 2011–2012*. Kézirat.
- Bo Zhiyue: Guandong under Wang Yang: „Mind liberation” and development. *EAI Background Brief*, No. 405 (2008. szeptember 12) 1–2. o.
- One or two Chinese models? *China Analysis*, 2001. november. European Council on Foreign Relations (ecfr.eu-cikkgyűjtemény).
- Kuhn, Robert Lawrence: Guangdong Visions: A Talk with Wang Yang: Business Week, 2009. június <http://www.businessweek.com/globalbiz/content/jun2009/gb2009> [7].
- Bo Xilai – Wang Yang: China's future leaders? *Facts and Details*, 2011. október. <http://factsand-details.com/china.php?itemid=1154> [4] [5] [6] [9].
- Liu Yawei: Bo Xilai's Campaign for the Standing Committee and the Future of Chinese Politicking. *China Brief*, 2011. november 11. (vol. XI, issue 21) 8–11. o. [8].
- 'Cake Theory' Has Chinese Eating Up Political Debate. *NPR (National Public Radio)*, 2012. január 16. <http://www.npr.org/templates/transcript/transcript.php?storyId=14>.
- Romain Lafarguette: Chongqing: a model for a new economic and social policy? In *One or two Chinese models?* i. m. 13–14. o.
- Doyon, Jerome: The view from Hong Kong: Bo Xilai's opportunism is not paying off. In *One or two Chinese models?* i. m. 12. o.
- Cabestan, Jean-Pierre: The implications of the Chongqing Model for the reform of China's legal system. In *One or two Chinese models?* i. m. 10. o.
- China: The Viability of the 'Chongqing Model'. *STRATFOR*, 2012. január 20. <http://www.stratfor.com/analysis/china-viability-chongqing-model>.